

УРОКИ

№ 3 (35), липень — вересень, 2013 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ОСВІТНІЙ СЕМІНАР-ШКОЛА З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ (Полтава, 30 червня — 5 липня 2013 року)

Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) в співпраці з Музеєм «Яд Вашем» (Єрусалим) та за підтримки Євро-азійського єврейського конгресу провели 30 червня — 5 липня 2013 р. щорічний освітній семінар для вчителів історії та гуманітарних дисциплін. Цього року вчителі з усієї України, а також Молдови та Білорусі зустрілися у місті Полтава. Крім того, цьогорічні учасники могли випробувати на собі певний експеримент: у 2013 році, вперше, щорічний семінар УЦВІГ тривав шість днів, тобто більш як удвічі довше, ніж зазвичай.

У таких умовах звичайний набір тем до розгляду було розширено, зокрема, поглибленими дискусіями щодо природи тоталітаризму та витоків нацистської ідеології, її особливостей; більш детальним оглядом особливостей історії Голокосту в Україні та інших країнах Європи; дискусією щодо форм єврейського опору; обговоренням долі неєврейських жертв нацизму. Також значно розширеним був практично-методичний блок занять, що включав в себе, наприклад, поглиблений курс щодо роботи з відео-джерелами та майстер-клас щодо збору та обробки інтерв'ю.

Розібратися у непростих питаннях учасникам допомагали лектори з УЦВІГ, а також гостьові лектори та методисти з Єрусалима, Києва, Полтави, Рівного, Гадяча та Харкова.

За традицією, учасники семінару на прохання організаторів поділилися враженнями та думками щодо заходу. Пропонуємо ознайомитися з деякими з них.

Групове фото учасників семінару

...У процесі роботи розглянуто різноманітні аспекти історії Голокосту на теренах України та Європи. Семінар відзначався плідною співпрацею викладачів та учасників, толерантною атмосферою, зацікавленістю до тем та питань, що виносилися на обговорення. Заняття вражали різноманітністю форм викладу матеріалу, зокрема глибиною лекцій, гостротою дискусій, цікавими практикумами, екскурсіями та важливістю питань, піднятих під час обговорень у межах круглих столів, що дало можливість глибше пізнати проблему Голокосту, зрозуміти її масштаби, трагедію єврейського народу та інших націй, а також «інших» категорій осіб.

Дуже корисними і цікавими були заняття А. Подольського «Короткий огляд єврейської історії, культури, традицій, взаємин. Фокус — українські терени», «Пам'ять про Голокост в Україні. Різні види пам'ятей, конфлікти пам'яті. Заперечення Голокосту» М. Тяглою «Еволюція ідеї тотального знищення євреїв в середині нацистського апарату», «Інші» категорії осіб у нацистській Німеччині. Ідеологія та дискримінація. (спадково та душевно хворі, роми, свідки Єгови, політичні інакодумці)», В. Нахмановича «Нацистська ідеологія і антисемітизм в контексті ідейної історії Європи», Н. Резніченка «Відображення теми Голокосту в літературі». Т. Величко «Усна історія як джерело знань про події», Г. Грінченко «Доля «примусових робітників» під час Другої світової війни». Протягом семінару в учасників була можливість взяти участь у практикумах, які проводили: Ноа Сігал — представниця міжнародної школи вивчення історії Голокосту при «Яд Вашем» (Єрусалим): «Концепція викладання історії Голокосту в Міжнародній школі», «Повоєнний світ. Повернення до життя єврейських громад та повоєнний антисемітизм на радянських теренах», О. Войтенко «Міждисциплінарні зв'язки теми. Історія Голокосту і права людини», В. Бобров та А. Кінаш «Викладання історії Голокосту в школі. Зміст теми, рекомендації для роботи, між предметні зв'язки».

Також під час семінару-школи учасники мали можливість познайомитися з містом Полтава, з місцями масових розстрілів людей. Така робота дуже важлива, адже майже кожне місто, селище, село має своє місце пам'яті про загиблих від нацистів.

Після завершення роботи семінару кожний учасник отримав навчально-методичну літературу, візуальні джерела інформації, посібники, які допоможуть на більш професій-

Лектори семінару: к.і.н. А. Подольський (Київ), проф. М. Гон (Рівне), п. Н. Сігал (Єрусалим)

ному рівні вивчати та викладати теми з даної проблеми, під час проведення навчальних занять, позакласних заходів.

Насамкінець варто ще раз відзначити важливість, актуальність і нагальність проведення семінару-школи з історії Голокосту, адже Голокост — є однією з найбільших гуманітарних катастроф. Втрата сотень тисяч людських життів, матеріального культурного спадку єврейського етносу — незворотна. Аля повернення пам'яті про ті жахливі події мають стати одним із важливих шляхів уникнення повторення подібних злочинів у майбутньому.

Дякуємо організаторам семінару-школи за ґрунтовні знання, методичні матеріали, поради щодо вивчення історії Голокосту в школах України. Ваш досвід будемо використовувати, втілювати та адаптувати до реалій навчальних закладів у яких працюємо.

Акїф'єва Інна Володимирівна,

*Херсонська загальноосвітня школа I–III ступенів № 45
Херсонської міської ради; учитель історії та правознавства;*

Валентій Людмила Іванівна,

*Херсонська спеціалізована школа I–III ступенів № 52 з
поглибленим вивченням української мови Херсонської міської
ради; заступник директора з НВР, учитель історії та
суспільствознавства; Гончаренко Любов Анатоліївна,*

*Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія
неперервної освіти» Херсонської обласної ради, доцент кафедри
теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін,
кандидат педагогічних наук, доцент.*

* * *

Мої сподівання щодо семінару-школи цілком виправдалися. Передусім тому, що значна частина занять була присвячена проблемам історіографії, теоретичним аспектам вивчення геноцидів і Голокосту зокрема, питанню його історіографії. Це, поза всяким сумнівом, стало козирною картою заходу, на якому я побувала.

Як людина, яка поруч з історичною має й психологічну освіту зауважу: позитивного колориту лекціям, які були прочитані на семінарі-школі, додала контрастність манери викладання різних лекторів. Наприклад, імпульсивність А. Подольського та розважливості і неспішливості В. Нахмановича. Водночас не можу оминати увагою різноплановість тем, які були прочитані слухачам. Окремі з них

(як, наприклад, лекція М. Тяглого «Інші» категорії осіб у нацистській Німеччині...») були для мене особливо значимими: чи не вперше мені випало почути думки спеціаліста стосовно нюансів цієї проблеми.

Осмилення доволі широкого тематичного діапазону лекцій, які, водночас, спрямовувалися на висвітлення різних аспектів вивчення Голокосту й ширше — геноцидів, засвідчує продуманість структури семінару його організаторами. Позитивним мені бачиться й те, що в ході лекцій викладачі не раз виходили поза межі «класичного» (зрозуміло, в радянському дискурсі) розуміння історії, репрезентували евристичний потенціал виходу на міжпредметні перехрестя.

Зачин такому прочитанню історичного процесу був даний вже в перший день проведення семінару-школи: лекція М. Тяглого, в якій з-поміж іншого розглянуто питання психології тоталітарної держави та її громадян, практикум Н. Сігал, яка серед інших питань актуалізувала увагу слухачів на проблемі стереотипів. Даний ракурс — вихід на проблемно-тематичне прикордоння історії й психології — неодноразово простежувався й аналізувався лекторами й слухачами за відеосвідченнями тих, хто пережив Голокост. Таким чином відкритість до сучасних методів наукового пізнання, представлення його евристичного потенціалу учасникам форуму є, безперечно, одним із позитивів проведеної школи-семінару.

Не буду приховувати, що частина лекцій збагатила мої теоретичні, а подекуди й фактологічні знання з різних аспектів Голокосту (скажімо щодо особливостей геноциду євреїв у різних країнах Європи — лекція А. Подольського). Не можу не відзначити й дещо несподіваних для мене проєкцій вивчення геноциду (як-то відображення Голокосту в художній літературі).

Враховуючи брак наукової літератури з питань історії Шоа на периферії (у Рівному, де я проживаю, зокрема) відзначаю важливість представлені слухачам теми, що стосувалася Інтернет-ресурсів.

Тренінг п. Віталія Боброва під час семінару

Як викладачу, яка залучалася до проведення семінарських занять з курсу «Геноциди першої половини ХХ ст.» у вузі, а наступного року вестиме їх студентам-політологам, цікавимо для мене були й практикуми. Йдеться як про різні методи, які були представлені в час їх проведення, так і усвідомлення особливого потенціалу відеосвідчень при викладанні Голокосту.

Несподіваність окремих методичних ходів, що були представлені в час занять О. Войтенком, стали своєрідним

майстер-класом використання таких джерел. Зрозуміло, більшість з них може бути використана й при викладанні спецкурсів, що присвячені вивченню геноцидів у вищій школі. Щоправда, зізнаюся, хотілося б почути міркування лекторів щодо особливостей їх використання у вузах. Проте, враховуючи цільову аудиторію учасників школи-семінару, усвідомлюю, що ця проблема виходила поза межі тих, які передбачалося аналізувати організаторами проведеного форуму.

Мої роздуми над почутим на школі-семінарі в Полтаві дають підстави бути категоричною у висновку щодо його високого науково-методичного рівня. Висловлюю слова подяки його організаторам.

Наталія Івчик, к.і.н., старший викладач кафедри політичних наук, РДГУ, м. Рівне

* * *

...Сьогоднішнє викладання історії ставить перед вчителем багато освітніх та виховних завдань. Як вчитель розумію, що саме сьогодні для формування гідного громадянина, людини з моральними цінностями, важливо усвідомити, що культура пам'яті — це сьогоднішнє бачення минулого, що ми відповідальні за минуле; що наша історія — це історія і культура всіх народів, які її населяють.

На цьому семінарі я, як вчитель, чітко усвідомила, що при викладанні теми Голокосту в шкільному курсі, маю змогу підвести учнів до розуміння того, що наша історія — історія людей, що саме від людини в тих чи інших обставинах залежить багато, що неможливо допустити, щоб люди вбивали людей тільки за їхню національну приналежність.

Саме на практичних заняттях я навчилася методично грамотно працювати з текстовими джерелами, відео-матеріалами. Розумію, що це є потужна форма роботи для розвитку особистості, самосвідомості, світогляду школяра. Практичні заняття дають змогу поринути у проблему, сформувані емпатію в учнів, перетворити знання на життя конкретних людей.

Саме така робота, на мій погляд, підвищить зацікавленість, дасть змогу залучити школярів до дослідницької діяльності, шкільних проєктів, позакласної роботи, замислитись, що трагедія війни, міжнародна ворожнеча — чинники, які привели до нетерпимості та антисемітизму, дасть змогу формувати навички анти дискримінаційної поведінки.

Лекції мали глибинну теоретичну базу, супроводжувалися тезами, списками літератури. Без сумніву, теоретична база щодо проблем колаборації, нацистської ідеології та її чинників, особливостей Голокосту на теренах України та Європи, проблеми геноциду, психологічні аспекти впливу ситуації на людину, опір євреїв політиці геноциду, доля примусових робітників, пам'ять про Голокост, роль усної історії як джерела знань, між предметні зв'язки, відображення теми Голокосту в літературі — це ті знання, які необхідно застосовувати в роботі з учнями, батьками, колегами.

На мій погляд, семінар має, без сумніву, освітнє та просвітницьке значення для педагогів. Дякую за створену атмосферу партнерства, доброзичливості, спілкування. Кожен день роботи — це не тільки отримання нової інформації, а й поповнення каталогу літератури, рекомендацій, теоретичних знань. На кінець семінару моя папка

перетворилась на «клондайк» порад щодо викладання історії Голокосту...

*Катерина Данилова, учитель історії,
ЗОШ № 53, м. Миколаїв*

* * *

Учитись ніколи не пізно. У цьому я ще раз переконалась, узявши участь в освітньому семінарі-школі з історії Голокосту в Україні, організованому в м. Полтава. Здавалося б, що ще нового та цікавого можна почути і побачити, пропрацювавши більше тридцяти років у школі, відвідавши велику кількість курсів, семінарів, нарад та виставок. Але виявилось, що за ретельної підготовки та зацікавленості в організаторів заходу, можна досягти неочікуваних результатів. Завдяки бездоганній організації цього семінару я глибоко пройнялась темою Голокосту, хоча і до цього цікавилась нею. Ще перебуваючи на заняттях, я в думках уже планувала, що і як буду говорити і робити зі своїми колегами і учнями, щоб залучити їх до розробки теми Голокосту, використовувати отримані знання та вміння під час викладання цієї тематики на своїх уроках, продовжувати збирання усних свідчень серед мешканців свого району та ін. Надихали на це і лектори, і колеги — методисти, тренери, що проводили практикуми, і керівництво Центру. Ними було продумано все до найменших дрібниць, починаючи від методично грамотно побудованого плану проведеного семінару, належної підготовки викладачів, наданого нам матеріалу, до створення комфортних побутових умов.

Невимушена атмосфера, довірливі стосунки, величезна зацікавленість у ході дискусій, плідна співпраця, толерантність — так можна охарактеризувати роботу нашої групи протягом тижня. Незважаючи на досить щільний графік роботи, всі отримали велике задоволення від дружнього спілкування, багатостороннього діалогу. У ході семінару я поглибила свої знання (а дещо почула вперше) з питань культури та розвитку єврейських громад на теренах Європи та України, про події Голокосту, ознайомила з термінологією та хронологією подій, з ідеологічними особливостями нацизму та нацистської пропаганди на окупованих територіях України та ін. Найбільше зацікавили і вразили лекції А. Подольського про формування пам'яті про Голокост в Україні та М. Тяглою про ідеологію щодо «інших» категорій осіб в нацистській Німеччині та їх дискримінації. Важлива частина семінару — практичні заняття — робота з текстами історичних документів, фотографіями, плакатами, відеосвідченнями, матеріалами інтерв'ю. Це дало мені можливість глибше пізнати проблеми Голокосту, зрозуміти її масштаби, а ще впевненість, що треба ширше застосовувати такі методи та форми роботи у викладанні історії у своїй гімназії, адже така діяльність залишає глибший слід в думках і душах дітей, ніж просто переказування відомих істин. При такому підході до викладання в кінці уроку чи дискусії не підбиваються жорсткі підсумки, не визначається погана чи хороша позиція, адже залишається багато невирішених питань, питань без відповідей. Особливо це є нагальним у викладанні в школі, бо саме так ми даємо учням не готові схеми, а поле для подальших пошуків та роздумів. Орга-

нізатори заходу подбали і про те, щоб почуте, побачене, задумане можливо було втілити в життя — кожного учасника забезпечили необхідною навчально-методичною літературою, відеоматеріалами, рекомендаціями, ознайомили з інтернет-ресурсами з історії Голокосту. Впевнена, що це стане значним поштовхом для подальшої роботи з вивчення піднятих проблем не тільки учасниками семінару-школи, але й їх колегами. А від цього, знову ж таки, виграють наші учні.

*Людмила Оленко,
вчитель історії, заступник директора з навчально-виховної роботи, гімназія «Скіфія», Запорізька обл.*

* * *

На сьогоднішній день проблеми изучения історії Холокосту в Європі та на території України, «генцидального» рішення міжнародних противоріч між окремими народами в світовій історії залишаються відкритими, викликають міжнародний інтерес та нові дослідження даних питань. В цьому ми в повній мірі змогли переконатися в час роботи міжнародного освітнього семінару-школи, організованого Українським центром изучения історії Холокосту в місті Полтаві. Адже саме освітній семінар — це можливість не тільки ближче познайомитися з цікавими проблемами, зануритися в середовище незвичайних питань, але й завести нові знайомства, подивитися на все іншими очимами, «ощутити» дихання тієї жахливої епохи.

В цілому слід відзначити сприятливу атмосферу, панувальну в колективі на протязі всієї роботи семінару, сприятливу для плідного співробітництва, обговорення та розбору різних питань по своїй тематичній

наповненості джерел та матеріалів. Також не можна не сказати про високий рівень викладацького складу, спроможного не тільки конкретно розкрити факти в хронологічній послідовності, але й підвести слухачів до емоційного сприйняття дійсності, перенесенню сучасного людини в минуле, а також зацікавленість самих викладачів викладаєм матеріалом.

Робота в процесі нашого навчання була дозованою, чому сприяла постійна зміна різних форм роботи: лекції, семінари-практикуми, дискусії, складання ленти часу, круглі столи, в межах яких учасники могли висловити свої думки, постійно тем самим змінюючи ракурс запропонованого питання. Особливо корисними нам показалися дискусії по темах «Вбивства, колаборація та виживання. Мотиви, дилемми, ризики», «Спротивлення в час Холокосту. Виживання як форма спротивлення в час Холокосту», практикуми по використанню міждисциплінарних зв'язків в процесі изучения історії Холокосту, по різних видах джерел та їх дозованому та синтезованому використанню в школі, відображенню історії Холокосту в літературі та мистецтві.

Хочеться подякувати організаторам за чудово та освітньо проведене час, можливість по-новому подивитися на раніше вивчаємі проблеми, за великим роздатковим матеріалом, який допоможе вчителю створити цю атмосферу, той малюнок життя тих жахливих років та показати його новому, комп'ютеризованому поколінню сучасного світу, щоб вони не повторили помилок минулого... Адже не даремно говорять: «в минулому ми шукаємо не попел, а вогонь створення для майбутніх поколінь...».

*Сороко Павло Вітольдович, вчитель, г. Гродно
Михальчик Володимир Володимирович, вчитель, г. Свислочь
Гродненська область, Республіка Білорусь*

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР «ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ — ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПІДХОДИ» Берлін, Ванзее

Групове фото учасників семінару біля музею «Будинок Ванзейської конференції». Зліва — директор освітнього відділу музею д-р Вольф Кайзер

Український центр вивчення історії Голокосту разом з Освітнім та меморіальним комплексом «Будинок Ванзейської конференції» та за підтримки Посольства Німеччини в Україні з 18 по 23 серпня 2013 р. провів у Берліні науково-методичний семінар з історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі. Це вже третій подібний захід у співпраці згаданих організацій. Але, якщо перші два семінари-подорожі були розроблені для вчителів історії та гуманітарних дисциплін, то цього року цільовою групою стали науковці, аспіранти та студенти-дослідники тем, пов'язаних з подіями Голокосту. Відповідних змін зазнала і програма. Наприклад, цього року учасники мали можливість відвідати з екскурсією архів Міністерства закордонних справ Німеччини та поспілкуватися з його співробітниками. Ця освітня поїздка викликала багато роздумів її учасників, деякі з яких пропонуються нижче.

...Програма перебування була насиченою та різнобічною. Вона складалась з двох взаємопов'язаних частин — теоретичної, до якої входили лекції та семінарські завдання, і екскурсійної. Так, в лекції «Життя німецьких євреїв до Голокосту» д-р Вольф Кайзер (директор Будинку-музею у Ванзее) надав широкий аналіз теми на прикладі біографій відомих людей, які народились на німецьких землях в єврейських родинах — поетеси М. Сусман, міністра В. Ратенау, начальника поліції Вайса, письменника А. Цвейга. Тезою цієї лекції стало висловлювання М. Сусман: «Ми не знали жодної вітчизни, крім німецької, та й вона згубила нас». На початку лекції «Націонал-соціалістичний антисемітизм і расизм» було поставлене запитання «Чи був расизм та антисемітизм центральним пунктом політики Гітлера». На думку В. Кайзера, головними мотивами було «мати — керува-

Отже, такі навчально-методичні семінари дозволяють в невеликий термін отримати значний обсяг інформації та надають системні знання щодо методики їх застосування.

*Бережна Світлана, д.ф.н., проф.,
декан історичного факультету Харківського національного
педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

* * *

Порівнюючи науково-методичні стажування, організовані УЦВІГ в Ізраїлі та Польщі, семінар в м. Берлін вирізнявся тим, що був присвячений висвітленню проблеми організаторів та виконавців злочинів нацизму. На численних фактах в процесі лекцій та практикумів ми вивчали, як особистість може стати злочинцем, якщо покійно та бездумно виконуватиме накази нацистської влади. Таким чином, з однієї сторони — законслухняність громадян ставала виконанням обов'язків перед державою, а з іншої — злочином перед людством.

Основна наша робота проходила в музейному центрі «Будинок Ванзейської конференції». Саме тут в січні 1942 р. 15 високопосадовців вищого рівня домовилися про здійснення спільних дій щодо знищення євреїв Європи. Цікаво, що з 30 копій документу Ванзейської конференції зараз існує лише один примірник, який знаходиться в політичному архіві Міністерства закордонних справ Німеччини. Оригінал документу настільки цінний, що зберігається в спеціальних умовах та для дослідників не видається.

Основним лектором Берлінського семінару став Вольф Кайзер — директор освітнього відділу музею. За допомогою конкретних біографій він показав життя німецьких євреїв до Голокосту. Інші лекції та практикуми вченого торкалися приходу Гітлера до влади, думок та дій нацистських злочинців під час Голокосту: керівників, організаторів, виконавців на місцях тощо. Однак найбільше мені запам'яталися практикуми про націонал-соціалістичний антисемітизм та расизм і пропаганду в Третьюму рейху. Як досліднику аспектів антисемітизму на шпальтах газет, цікавим видалося порівняння впровадження антисемітської пропаганди в Німеччині та на окупованих територіях, в тому числі в СРСР. Під час роботи в групах та власних презентаціях ми з'ясували найрізноманітніші питання, пов'язані з німецькою пресою. Наприклад, наша група аналізувала видання «Дер Штюрмер». У фокус вивчення потрапили методи та прийоми, за допомогою яких втілювалася антисемітська

Екскурсія учасників в Музеї «Будинок Ванзейської конференції»

ти — експлуатувати» та «знищувати все, що йде в розріз запропонованої ідеології». Біографічні студії застосовувались також в лекціях «Приход Гітлера до влади у спогадах сучасників» і «Думки та дії нацистських злочинців: керівництво та організація вбивств», що дозволило зануритись у досліджувану епоху та зрозуміти стрімкий злет підтримки Гітлера та його прибічників «пересіченими громадянами». На лекції «Історія Голокосту та права людини» В. Бобровим було надано аналіз еволюції прав людини та громадянина, здійснена їх ревізія після жаклих подій Другої світової війни. Кристоф Кройцмюллер в лекції, яка одночасно стала майстер-класом «Фотографії як джерело при роботі з темою Голокосту» надав практичні поради, що допомагають «читати» фотографії (постановочне це фото чи ні, хто його був замовником та яке змістовне навантаження закладено в них).

Лекції доповнювались семінарськими заняттями, які проходили із застосуванням різних інтерактивних форм — мозкового штурму, рольових ігор, case-study (аналізу конкретних ситуацій). Таким, наприклад став семінар «Планування та організація геноциду — процес знищення» (модератори І. Дамероу та Т. Маникіна).

Змістовною та насиченою була й екскурсійна програма. Ми відвідали пам'ятники та місця пам'яті Берліну, яких виявилось немало. Вражає те, що більшість пам'ятників стоїть майже в центрі Берліна — наприклад, пам'ятник загиблим єврейським дітям, пам'ятник убитим нацистами гомосексуалістам, синті та ромам, невеличкий меморіал на платформі № 17 у Грюневальді, звідки німецьких євреїв депортували до таборів знищення.

*Практикум учасників у архіві
Міністерства закордонних справ Німеччини*

пропаганда. Макет, манера викладу інформації та ілюстрації давали нам можливість такого аналізу. Окремо з'ясовано цільові групи, на які було направлено антисемітську пропаганду видання.

Під час практикуму «Пропаганда та інформація в Третньому Рейху» наша група висвітлювала значення карикатур, що розпалювали юдофобію та антисемітизм. Були карикатури, які акцентували на штампах та міфах з найдавніх часів, були й нові, що застосовані націонал-соціалізмом безпосередньо в роки війни.

Крім лекцій, практикумів та виступів насиченими та цікаві факти були екскурсії, організовані для групи. Зацікавив групу під час екскурсії музеєм «Топографія терору» Себастьян Герхард (спочатку зовнішнім виглядом, а потім надзвичайно цікавою розповіддю). Сама ж експозиція вражає масштабністю, представлена в основному фотоматеріалами та текстами, за допомогою яких гід розкривав сутність ідеології Третього райху та її наслідки для жертв націонал-соціалізму.

Екскурсія в Єврейському музеї викликала захоплення оформленням експозицій та впровадженням новітніх технологій. В залах експонатів присутні аудіо-, відеоколесії, електронні фотоальбоми, пересувні експонати, з якими кожен відвідувач мав змогу працювати особисто. Таке ж враження справили і Російсько-німецький музей «Карлсхост», екскурсію по якому нам люб'язно провела Інгрід Дамеру. Якщо порівнювати традиційні уявлення про музеї, сформовані на основі українського досвіду, де статичні експонати не можна займати руками — відмінності разючі. Берлінські музеї — це не лише науково-освітні центри, а й центри відпочинку. Під час екскурсії в Єврейському музеї лектор нам люб'язно запропонував взяти складні стільці, щоб не стояти весь час. Подивування викликали дивани, де можна було присісти або навіть прилягти та переглянути цікаву літературу. Таким чином, весь процес екскурсій продуманий до найдрібніших деталей та створений для потреб людей...

Роман Михальчук, аспірант

Рівненського державного гуманітарного університету

* * *

Семинар «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення» виявився досить цікавим та плідним для його учасників. Хотілося б відзначити кілька

важливих його аспектів:

- Чудова організація, дуже приязні та кваліфіковані викладачі та гіді, раціональний розподіл часу, насичена програма;
- Поеднання учасників різного віку та з різним викладацьким і науковим досвідом, із різних регіонів України, давало можливість інтенсивного спілкування та обміну досвідом;
- Позитивною рисою семінарів була орієнтація саме на демонстрацію певної методології чи методики дослідження і викладання, таким чином усі учасники незалежно від початкового рівня знань про історію Голокосту могли отримати корисні знання та навички; загалом більша орієнтація на засвоєння певної методології, а не лише «відомостей» про минуле є дуже слушною; водночас лекції були, хоча і порівняно короткими, але дуже змістовними.
- Особисто для мене було надзвичайно важливим також відвідування музеїв, адже музейні студії перебувають у фокусі моїх наукових зацікавлень. Сучасні методи ведення екскурсій ще раз наочно продемонстрували варіативність оповідей в рамках однієї і тієї ж самої експозиції, можливості неоднозначних інтерпретацій як з боку екскурсоводів, так і відвідувачів, важливість самої будівлі музею та ширшого контексту його функціонування у суспільстві — всі ці чинники стають все більш важливими для досліджень (особливо сучасних) музеїв, які уже неможливо звести лише до інтенційно створеного музейними працівниками нарративу експозиції;
- Серед можливих пропозицій на майбутнє — на мою думку, було би досить слушно також дати більше можливостей учасникам зробити презентації своїх власних досліджень і викладацького досвіду, а також заохотити до роздумів щодо конкретного застосування тих чи інших продемонстрованих на семінарі методик на практиці після повернення додому. Хоча, зрозуміло, це вимагало би подовжити семінар принаймні вдвічі. Тим не менше, мені здається, що така актуалізація була би важлива для багатьох у нашій групі, особливо студентів, які планують надалі займатися тематикою історії Голокосту, але ще не мають значного досвіду виступів перед аудиторіями з міжнародним складом учасників. Крім того, якби такі презентації заохочувалося робити англійською чи німецькою, це додатково стимулювало би учасників до розвитку комунікативних здібностей іноземними мовами.

Ірина Склокіна, викладачка

кафедри українознавства ХНУ ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ВЫСТАВКА: «ЕВРЕЙСКИЙ ХОЛОКОСТ ГЛАЗАМИ ДЕТЕЙ УКРАИНЫ» к 72-й годовщине трагедии Бабьего Яра

В киевском Музее еврейского писателя Шолом-Алейхема с 29 сентября по 22 октября 2013 года в зале для сменных экспозиций проходила выставка творческих работ участников Всеукраинского конкурса «История и уроки Холокоста» (2000–2013 гг.), проводимого ежегодно Украинским центром изучения истории Холокоста (УЦИИХ). На выставке также были представлены творческие работы, презентованные на Конкурсе иссле-

довательских работ, просветительских и творческих проектов «Бабий Яр: человек, власть, история. К 70-летию трагедии», который был проведен в 2010–2011 гг. Общественным комитетом «Бабий Яр» и УЦИИХ при поддержке Посольства Франции.

Прежде чем приглашать в основную экспозицию, сотрудники Музея, как правило, посетителям предлагали посмотреть выставку «Еврейский Холокост глазами детей

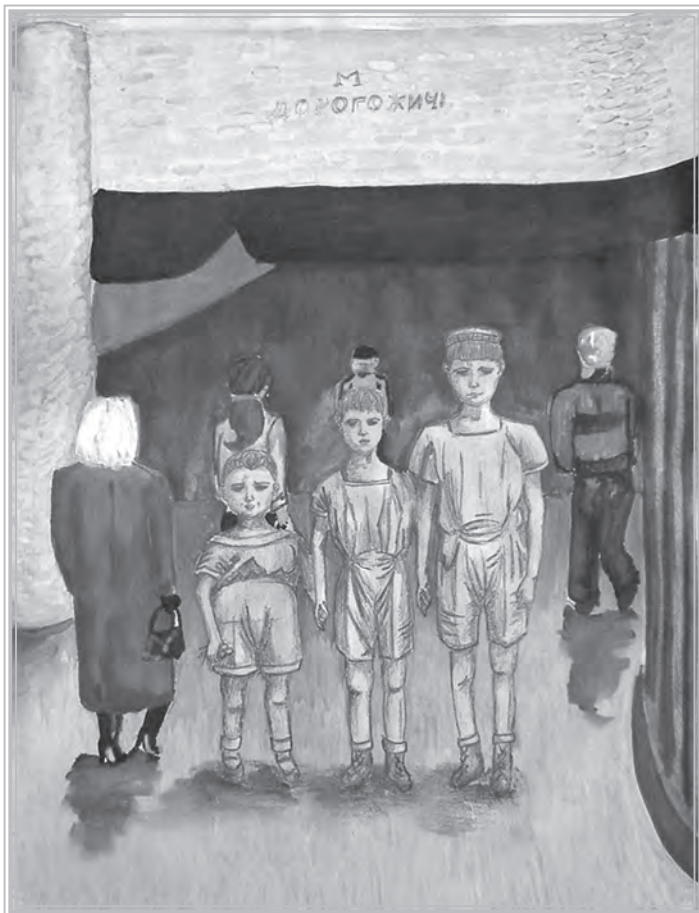
України». Не было ни одного зрителя, взрослого или ребенка, который бы остался равнодушным к тому, что увидел.

Экспонировались произведения, выполненные в самых разнообразных техниках: живопись, графика, скульптура, фото, инсталляции, отобранные жури Конкурса за 13 лет его работы. В последние несколько лет в Конкурсе принимали участие юные художники не только из Украины, но и из Беларуси и Молдовы.

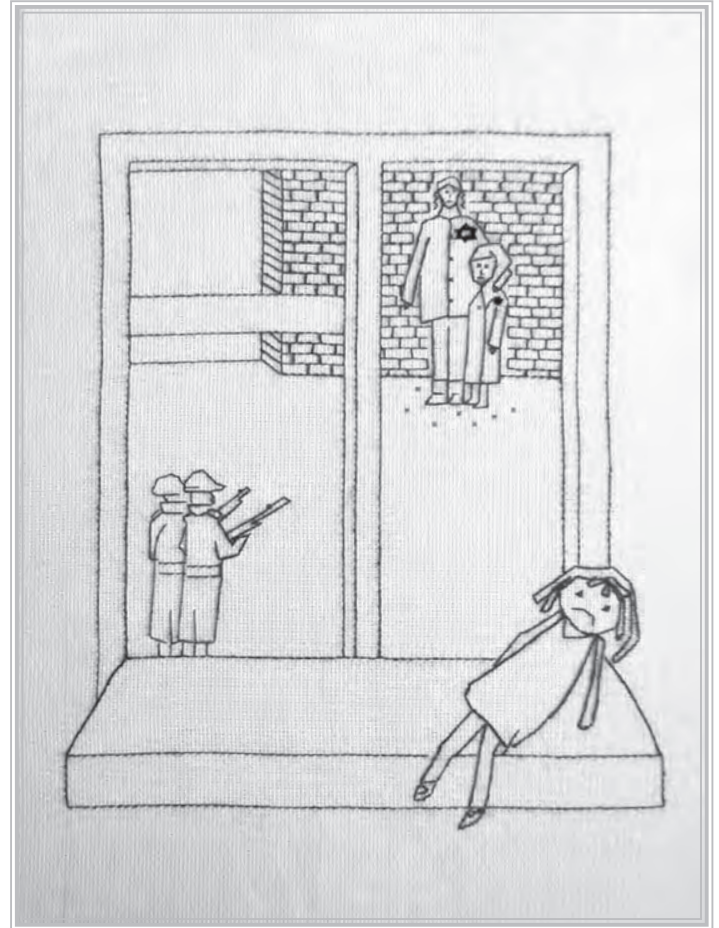

Поражал контраст между возрастом авторов и тем, как они в своих работах отобразили тему Холокоста, тему чрезвычайно трудную для осмысления и для значительно более зрелых мастеров.

Зачастую попытки вполне состоявшихся художников-профессионалов отобразить темы Второй мировой войны

«Відлуння минулого»
(Новак Ольга, 10 кл., м. Київ, 2011 р. Папір, акварель)

«Пішли з життя, щоб відродитись»
(Монятовська Анастасія, 10 кл., смт Озерне,
Житомирський р-н, 2013 р. Авторська техніка)

терпят крах. Дети используют очень простой, очень доступный язык изобразительного искусства для отображения одной из величайших трагедий XX века. Оказывается, о человеческой трагедии, о горе, об ужасах войны, о жестокости можно рассказывать просто, не по-детски мудро, зачастую используя язык символов и иносказаний.

Відвідувачі на відкритті виставки

Многие работы выполнены мастерски, очевидна профессиональная подготовка авторов. Однако, большая часть представленных работ создана учащимися обычных общеобразовательных школ, которых волновала тема Холокоста, и они выразили свои мысли, чувства, эмоции с непосредственностью, наивностью самодельных мастеров.

Неподдельный интерес посетителей к выставке нельзя объяснить только сложностью представленной тематики. Кто-то, возможно и пожал плечами, кому-то, может быть, и стало скучно на выставке «детских работ». Но таких зрителей, скорее всего, было немного. Большинство же не сдерживали слез, в том числе и дети. Конечно же, это не самые позитивные впечатления для ребенка, но ведь и авторы не щадили себя, вникая в такую «недетскую» тему как «Еврейский Холокост». Пытаясь прочувствовать, осознать тематику, они поняли что-то очень важное. Многие работы рассказывают не о личной или только еврейской, а говорят про общечеловеческую трагедию.

Один из организаторов выставки Виталий Нахманович в своем выступлении на открытии сказал, что авторов таких работ нельзя назвать детьми — прикосновение к тематике Войны переводит мастера в другую возрастную категорию.

Тем не менее, конечно же, это дети, но дети, труд души которых заслуживает величайшего уважения, поскольку это продолжение трудного, но необходимого разговора о Холокосте.

*Ирина Климова
зав. отделом «Музей Шолом-Алейхема»
(филиал Музея истории города Киева)*

ВИСТАВКА «ЄВРЕЙСЬКІ ДІТИ УКРАЇНИ — ЖЕРТВИ ГОЛОКОСТУ» В ЛУЦЬКУ

У вересні 2013 року Український центр вивчення історії Голокосту спільно з єврейською громадою м. Луцька відкрили виставку «Єврейські діти України — жертви Голокосту», що протягом двох місяців експонується в приміщенні громади. Ця виставка була створена зусиллями наукових співробітників Центру на початку 2000-х років і була складовою дуже відомої в Україні навчальної пересувної виставки «Анна Франк — урок історії», що була підготовлена завдяки зусиллям голландського Музею «Анна Франк» та Українського центру вивчення історії Голокосту і протягом 2003–2009 років подорожувала багатьма містами України. І ось зараз виставка «Єврейські діти України — жертви Голокосту» активно працює в приміщенні єврейської громади Луцька. Виставка складається з 8 великих стендів, зміст яких присвячений особливостям трагічної долі українського єврейства, передовсім єврейських дітей, в роки Другої світової війни. Кожен стенд, присвячений окремому регіону України, під час нацистської окупації («Східна Галичина», «Крим», «Трансністрія», «Райхскомісаріат Україна» тощо. Окремий стенд присвячено історії Бабиного Яру).

Голова громади п. Сергій Швардовський зауважує, що в місті є інтерес до цієї виставки. Громада має добрі зв'язки з вищими та середніми навчальними закладами Луцька. Наслідком таких взаємин є достатньо висока відвідуваність виставки з боку учнів та студентів. Центр надав громаді виставку в користування з метою освіти в царині історії Голокосту на теренах України серед молодих людей Волинського краю. По відгукам відвідувачів ми відчуваємо, що наші цілі виконуються. Одним з головних позитивних результатів виставки є зацікавленість її змістом з боку вчи-

Голова єврейської громади м. Луцьк п. Сергій Швардовський проводить екскурсію для відвідувачів виставки

телів, учнів та студентів міста. Луцька єврейська громада не тільки розмістила в своїх стінах нашу виставку, але й робить власні педагогічні заходи, використовуючи матеріали виставки. А саме, за словами С. Швардовського, його колеги підготували відкритий захід під назвою «Урок пам'яті та миру». Цей урок проводиться під час відвідування виставки учнями шкіл та присвячений різним аспектам історії євреїв Волині в роки німецької окупації краю. Безперечно, така співпраця Центру та єврейської громади Луцька дає нам надто важливий та цінний прецедент спільної педагогічної роботи, який Центр буде в найближчому майбутньому використовувати і в інших місцях країни

Інформація Українського центру вивчення історії Голокосту

ОСВІТНІ ПРОЕКТИ ЗА УЧАСТІ ЦЕНТРУ

ОБЛАСНИЙ НАВЧАЛЬНО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР «ПРАВА ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ» У ХЕРСОНІ

7–9 жовтня 2013 року КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» спільно з Українським центром вивчення історії Голокосту провели обласний навчально-практичний семінар «Права людини в міжнародній політиці». У його роботі взяли участь 19 учителів історії і

правознавства міста та області. У процесі роботи семінару Тетяна Адамівна Асламова знайомила учасників з концепцією поколінь прав людини, говорила про важливість усвідомлення значущості прав людини як фактору міжнародної політики, працювала у напрямку розуміння існуючих

Робочий момент тренінгу для вчителів

проблем у застосуванні концепції прав людини в сучасному світі. Максим Сергійович Єлігулашвілі подавав цікаві методи викладання прав людини в загальноосвітніх закладах, ознайомлював з особливостями створення інфографіки при вивченні прав людини. Любов Анатоліївна Гончаренко

приділяла увагу необхідності використання ІКТ при викладанні прав людини.

Чималий інтерес викликали заняття з теми «Заперечення права на життя за расовими, національними, релігійними ознаками в історії ХХ ст.», які провів директор Українського центру вивчення історії Голокосту, кандидат історичних наук Анатолій Юхимович Подольський. Знайомство з теоретичним матеріалом під час семінару чергувалося з практичними заняттями. Упродовж трьох днів увагу учасників привертало також гендерні аспекти викладання прав людини, було використано метод ментальних карт, опрацьовано низку текстових та візуальних джерел. Самостійною роботою вчителів було знаходження місця для вивчення прав людини в інваріативних і варіативних частинах курсів освітньої галузі «Суспільствознавство». Після завершення семінару учасники розповіли про свої враження, висловили багато цікавих ідей, отримали сертифікати і навчальну літературу.

Інформація з вебсайту «Херсонська академія безперервної освіти», www.academy.ks.ua

ПОЛЕМІКА

Віталій Нахманович:

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКЕ ПОРОЗУМІННЯ ПОТРЕБУЄ СВІТОГЛЯДНИХ ЗМІН

Від редакції. Незабаром виповниться два роки з моменту заснування молодими українськими істориками інтернет-проекту www.historians.in.ua, який приділяє велику увагу проблемам існування історичної науки в Україні, складним та дискусійним питанням історії України, взаємостосунків різних груп та меншин, які визначали хід української історії. Одним з питань, яким на вебсайті присвячено багато матеріалів, є проблематика українсько-єврейських стосунків, вивчення та меморіалізації єврейської складової, зокрема історії Голокосту, в українському історичному наративі. Пропонуємо читачам ознайомитися з інтерв'ю на цю тему, що його записав головний редактор веб-проекту д-р Андрій Портнов з Віталієм Нахмановичем, провідним науковим співробітником Музею історії м. Києва, відповідальним секретарем Громадського комітету для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру. Інтерв'ю було вперше опубліковано на вебсайті historians.in.ua 27 вересня 2013 р.

А. Портнов: Я почну із запитання про новий меморіальний проект в Бабиному Яру, цього разу, авторства Лариси Скорик. Чи можете Ви коротко описати, що пропонують побудувати цього разу? І чи не настав вже час протестувати проти цих намірів?

В. Нахманович: По-перше, сьогодні одночасно йдеться про ДВА різні меморіальні проекти, присвячені трагедії Бабиного Яру. Автором одного з них, дійсно, є Лариса Скорик. Спочатку вона планувала просто побудувати музей Бабиного Яру у формі великої шестикутної зірки — т.зв. Зірки Давида. Під час обговорень цей проект викликав багато нарікань, адже у такому вигляді він однозначно асоціювався винятково із єврейською трагедією. Так чи так, згодом Лариса Павлівна порозумілася з Іллею Левітасом, який сьогодні є, скажімо так, «головним консультантом» національного заповідника «Бабин Яр», на території якого ця споруда має з'явитися. Наслідком цього порозуміння став взагалі еkleктичний проект, який тепер, крім музею, включає дві давні мрії Левітаса: алею Праведників і Площу Згоди. Алея Праведників — це два ряди гранітних плит з іменами тих, хто рятував євреїв в окупованому Києві. Площа Згоди — це очевидна репліка Поклінної гори у Москві — там мають постати синагога, мечеть, православна капличка, костел. Усе це щастя має з'явитися за метро «Дорогожичі», на теренах колишнього Бабиного Яру, за нашими даними — значною мірою на території, де проводилися розстріли. Хоча, зрозуміло, співавтори цього проекту переконують, що жодних розстрілів тут не було.

Другий проект створений на замовлення т.зв. Фонду пам'яті «Бабин Яр», від імені якого сьогодні виступає такий собі Олександр Левін, українсько-американський бізнесмен і єврейський громадський активіст. Проект, автором якого є архітектор Віталій Васягін, включає музей, єврейський релігійний центр і парк жертв. Щодо наповнення є певне непорозуміння: на нещодавній презентації архітектор розповідав про експозицію, присвячену фактично двом дням найбільш масових розстрілів євреїв 29–30 вересня 1941 р., а пан Левін переконував, що музей буде присвячено усім загиблим. Цікаво й те, що авторові жодною мірою не заважає наявність проекту Скорик. Він навіть «врахував» його у своєму власному. Тобто — хай квітнуть усі квіти! Місце для цієї будови також обрано «вдало» — на території колишнього Єврейського кладовища біля Бабиного Яру. Звісно, «за даними» ініціаторів, кладовища тут чи то взагалі не було, чи кладовище було, але не було власне поховань.

Взагалі здається, що зусиллями численних любителів щось побудувати Бабин Яр скоро повністю зникне з мапи. Адже кожен новий забудовник починає з того, що озброюється висновком чергового «шанованого» експерта про те, що його ділянка лежить поза межами меморіальних місць. Ось і для заповідника «Бабин Яр» поважна державна структура з розлогою назвою «Всеукраїнський науково-методичний та дослідно-інформаційний центр архітектурної спадщини» розробила «наукову» документацію, де місця розстрілів майстерно локалізовано так, щоб не завадити вже жодному майбутньому будівництву. А щодо прилеглих кладовищ, то їх від початку залишили за межами заповідника, щоб не виникало зайвих питань.

Очевидно, що тут збігається цілий комплекс проблем. Головна з них — вперте небажання державних чинників узяти на себе відповідальність за вирішення усіх спірних питань. Як на мене, навіть не йдеться про фінансування. Але чому місто не може визначити ділянку, що гарантовано знаходилася би поза всіма зонами розстрілів і поховань? Невже там навколо вже геть усе розпродано під забудову? І чому не можна доручити Інституту історії НАНУ створити наукову раду для розробки концепції музею, а Міністерству культури організувати відкритий архітектурний конкурс? Залучити до цієї роботи УСІХ громадських активістів, що переймаються проблемами Бабиного Яру, але координувати її на державному рівні. Питання, звісно, риторичне. На жаль, сучасна українська держава неспроможна взяти відповідальність навіть за найгостріші проблеми сьогодення. Про яку вже відповідальність за пам'ять може йтися за цих умов!

Що залишається нам усім? Знову протестувати, тобто намагатися зберегти це місце максимально неспотвореним до того часу, коли Україна, нарешті, перетвориться на повноцінну державу з розумінням зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім? Напевно, що так...

А. Портнов: Чому Вас особисто навчила історія 2002 року із зупинкою будівництва общинного центру в Бабиному Яру, що викликало до життя Комітет «Бабин Яр»?

В. Нахманович: Насправді, ця історія стала дуже важливою для мене. Менш ніж за два роки до того я повернувся до Києва на запрошення Єврейської Конфедерації України, де мені запропонували стати виконавчим директором. До того я довгий час жив у Москві й мав змогу спостерігати за виникненням Російського Єврейського

Конгресу, що, начебто, демонстрував новий етап у житті пострадянської єврейської спільноти. Ціла група бізнесменів взялася фінансувати розвиток єврейської громади, що мало призвести до серйозного зниження залежності від закордонних донаторів, що часто-густо поводитися тут як європейці в африканських колоніях. Міжнародні єврейські чиновники начебто несли «тягар білої людини», намагаючись прищепити місцевим євреям «правильне» уявлення про єврейське життя. Звісно, не забуваючи при цьому про власні кишені, адже зарплатня цих «цивілізаторів» є адекватною «нелюдським» умовам їхньої роботи. Взагалі то усе це незабаром яскраво описала Діна Рубіна у своєму гротесковому романі «Синдикат», що викликав неабияке обурення з боку «професійних євреїв».

Диверсифікація джерел існування та вихід на арену місцевих філантропів мали, начебто, оживити життя єврейської громади. Тому, коли в Україні виникла організація, що об'єднала, з одного боку, відомих єврейських бізнесменів, а з іншого, громадських активістів, що до того часу перебували в стані перманентного конфлікту, особисто мені здалося, що це можливість для виходу на якісно новий рівень общинного життя.

На жаль, дуже швидко стало зрозуміло, що Конфедерація не в змозі виправдати покладених на неї сподівань. Головною її проблемою стало те, що вона не мала лідера. Менше з тим, її від початку створювали в такий спосіб, щоб врівноважити усіх діючих осіб. Але коли тобі йдеться про власні гроші, бажано все ж таки розуміти, чому і на що ти маєш їх давати. Адже наші бізнесмени такі самі асимільовані пострадянські євреї, у яких вже з'явився національний сентимент, але немає жодного уявлення про національне життя. Тож хтось має їм підказувати, як краще витратити гроші. А коли до тебе приходять по черзі низка активістів і розповідає, що давати ти маєш саме йому, а решта — аферисти, ти, природно, втрачаєш взагалі будь-яке бажання когось підтримувати.

Отже, я дуже швидко усвідомив, що жодної системної діяльності від Конфедерації очікувати не випадає. Але залишалася ще одна можливість, якою я не міг не скористатися. Конфедерація мала власне видання. То був невеличкий бюлетень, але коштував він забагато через повнокольоровий друк, офсетний папір та високу зарплатню головного редактора. Мені вдалося переконати Піклувальну раду, що за ті самі гроші можна видавати повноцінну газету, що виходила би раз на два тижні, з перспективою перетворитися на щотижневик. У такий спосіб постав «Єврейський обозреватель», що незабаром став єдиним проблемно-аналітичним виданням на тлі десятків «стінгазет», що спеціалізувалися на нескінченному плачі по жертвах Голокосту та вихвалюванні власних засновників і спонсорів. Було сформовано потужну редколегію, до якої увійшли відомі журналісти, що довгий час працювали в єврейських виданнях. Оскільки «Обозреватель» став чи не першою общинною газетою, що платила досить пристойний гонорар, з часом склалося коло постійних авторів з усієї України. Ми оголосили підписку, про що в єврейському середовищі вже забули, позаяк закордонні спонсори привчили читачів до безоплатної розсилки.

Мені здавалося, що таке видання має стати тим майданчиком, де можна було би не лише обговорювати нагальні проблеми общинного життя, а й пропонувати нові ідеї, яких так бракує єврейській спільноті. Адже як історик

я переконаний, що, на відміну від того, чому нас вчить марксизм, саме ідеї є рушійною силою історичного процесу. Криза єврейського життя на пострадянському просторі — це, у першу чергу, криза нових ідей, що надихали би людей до спільного існування.

Коли на початку 2002 року було нарешті оприлюднено готовий проект побудови Єврейського общинно-культурного центру «Спадщина» у Бабиному Яру, існувала вже достатньо відома та авторитетна газета, начебто незалежна від «Джойнта» — американської благодійної фундації, що цей проект ініціювала. Скажу відверто, що ухвалюючи для себе рішення піддати проект «Спадщина» публічній критиці на шпальтах «Обозревателя», я не дуже сподівався на успіх. Через «Джойнт» на той час надходила лєвова частка усіх закордонних пожертв, отже практично усі єврейські організації тою чи іншою мірою від нього залежали. Досвід інших, неєврейських проектів також не надихав. Але навіть тоді взагалі було створювати серйозне, практично незалежне видання, якщо воно залишатиметься осторонь такої болючої проблеми?

З іншого боку, коли дискусія вже широко розгорнулася, особисто у мене виникло сподівання, що саме Бабин Яр стане тою точкою, де відбудеться певний катарсис української єврейської спільноти. Як відомо, наше асимільоване єврейство рефлекторно відгукується на єдиний подразник — антисемітизм, відповідно в історії його цікавить лише апогей антисемітизму — Голокост. Отже проблема увічнення пам'яті жертв Голокосту і Бабиного Яру як його символу на теренах України — це єдине, що дійсно торкається всіх євреїв. Відтак, вони мають бути щиро зацікавлені у тому, щоб це місце не було вчергове спалюване, тепер уже власними, єврейськими руками.

Я помилився. Глибина моральної кризи єврейської спільноти виявилася набагато більшою, ніж можна було собі уявити. Те, що серед керівників єврейських організацій, тотально залежних від закордонних подачок, майже не знайдеться тих, хто насмілиться безкомпромісно опиратися проекту, можна було очікувати наперед. Але, що значна кількість пересічних євреїв буде щиро підтримувати будівництво громадського (тобто культурно-розважального) центру на кістках... Йдеться не про функціонерів, що намагалися переконати всіх, мовляв, центр не розважальний, Бабин Яр був не тут, розстріли відбувалися в іншому місці... Звичайні люди були переконані, що відбудувати общинний центр на місці масових розстрілів — це й буде найкращою формою увічнення пам'яті загиблих! Цікаво, що це повністю збіглося з постмодерністським обґрунтуванням «Джойнта»: «На тому місці, де нас знищували, ми й відродимося!» Неповага до місця упокоєння виявилася схожою у сучасних західних лібералів і вчорашніх радянських комуністів.

Хоча тоді спільними зусиллями вдалося зупинити проект «Спадщина», але сталося це лише після того, як «дискусія» вийшла за межі єврейських організацій та й взагалі за межі України. Щодо мене особисто, то нейтралітету Конфедерації вистачило десь місяці на чотири. Після цього «Джойнт» знайшов «переконливі» аргументи на користь мого звільнення та припинення полеміки на шпальтах «Обозревателя». На цьому мій досвід «професійного єврейства», на щастя, закінчився, хоча я й не шкодую, що набув його.

На жаль, невдача з втіленням проекту «Спадщина» не стала уроком для тих, хто його ініціював і підтримував. «Джойнт» за пару років тихенько згорнув проект, звільнивши пару місцевих керівників. Гадаю, лише через те, що не впоралися із завданням, а не через визнання власної помилки. Місцеві «лідери» зробили для себе єдиний висновок: треба було краще тиснути на владу та ігнорувати протест. Моральної хиби самої ідеї ніхто з них не збагнув, саме тому сьогодні ми маємо вже два актуальних і щонайменше один віртуальний проект такого самого будівництва.

А. Портнов: У позиції Комітету щодо вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру чітко наголошена важливість відкритості на всі групи загиблих, відмові від ексклюзивного трактування Бабиного Яру як місця тільки єврейської пам'яті. Але чи в такому разі не постає загроза, що правда про те, що саме євреї становили основну кількість загиблих, буде розмита або просто відсунута на другий план? Почасти так вже не раз відбувалося: і в українських підручниках історії, і в ювілейних промовах президентів Кучми та Януковича. Ані перший, ані другий в своїх виступах до річниці розстрілів навіть не вжили ані слова «євреї», ані слова «Голокост».

В. Нахманович: Свого часу радянська влада вперто ігнорувала єврейські жертви Бабиного Яру та взагалі Голокосту, у тому числі через побоювання, що наголошення на винятковій долі євреїв під час війни може розмити або відсунути на задній план жертви серед інших народів. Сьогодні Ви висловлюєте зворотну засторогу. На це я можу зробити два зауваження.

По-перше, щоб збагнути справжні масштаби Голокосту, треба його з чимось порівняти. Ви може сказати: під час війни було вбито близько 6 млн євреїв. І що, спитають у Вас, а скільки загинуло неєвреїв? Якщо Ви скажете, що це неважливо, то маєте очікувати у відповідь, що неважлива й кількість загиблих євреїв. Не можна вшановувати пам'ять одних жертв за рахунок повного ігнорування решти. І не можна продемонструвати масштаб певної трагедії, якщо не порівняти її з іншими трагедіями. При цьому слід розуміти, що доля євреїв була винятковою під час Другої світової війни не тому, що крім євреїв нікого не вбивали, і не тому, що євреїв було вбито більше, ніж інших, і навіть не тому, що євреїв вбивали тотально (ромів і синті вбивали так само)... Доля євреїв була винятковою через виняткове ставлення до них з боку нацистів, через ту роль, яку вони посідали в ідеології Третього райху, уособлюючи весь світоглядний, культурний та історичний «негатив», що начебто протистояв «арійській ідеї». Але цього не можна збагнути, якщо просто наголошувати на винятковості єврейської долі та єврейських жертв без порівняння з іншими народами, політичними, соціальними, конфесійними групами.

Якщо ж казати конкретно про Бабин Яр, то тут визнання неєврейських жертв може лише підкреслити кількість єврейських. З іншого боку, аніяка кількість не може примусити людину звернути менше уваги на те, що йому просто ближче. І будь-яка спроба проігнорувати ці жертви через те, що їх було незрівнянно менше, викликатиме лише обурення.

Тепер поглянемо на цю ситуацію з іншого ракурсу. За радянських часів громадськість асоціювала Бабин Яр винятково з єврейською трагедією. І що, це якось впливало на владу чи на підручники? Гарязд, на радянську

владу та її підручники громадська думка геть взагалі не впливала. Але й за часів незалежності найбільшу активність у Бабиному Яру виявляють знов-таки єврейські організації. І можливостей донести свій погляд до влади у них набагато більше, ніж у ромів чи навіть українських націоналістів (особливо, якщо йдеться про часи Кучми чи Януковича). Тому в даному випадку не варто апелювати до «неправильної» позиції громадськості. І наші державні чинники, і автори шкільних підручників — це, у першу чергу, радянські люди, і вони за радянською звичкою просто бояться вимовити слово «єврей». У них кожного разу виходить чи то «ліца єврейской національності», чи то «єврейское населеніє». А краще взагалі не згадувати, ну, типу, й так всі знають, чого ми сюди сьогодні прийшли.

Але проблема полягає в тому, що намагання скоригувати свою позицію залежно від викривленої позиції чи то громадських активістів, чи то державних чинників, чи то казенних науковців, може призвести до того, що ми взагалі втрачимо власне бачення історії. Ви ж бачите, що сьогодні відбувається в Україні: ми весь час змушені підлаштовуватися під агресивні намагання наших сусідів накинути нам власне бачення історії. І тому, замість того, щоб спокійно розібратися з певними болючими проблемами, кожного разу думаємо: а як ВОНИ це використають? А думати про це марно, як в масштабах України, так і локально в межах Бабиного Яру, оскільки ВОНИ все одно використають все так, як ЇМ буде потрібно.

(Закінчення інтерв'ю див. в наступному числі бюлетеню «Уроки Голокосту».)

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ «ВІЙНИ ПАМ'ЯТЕЙ ТА ПОЛІТИКА ПРИМИРЕННЯ»

17 жовтня 2013 року в Українському інституті національної пам'яті за підтримки Інституту історії Національної академії наук України відбувся круглий стіл «Війни пам'ятей та політика примирення». На круглий стіл з'їхались близько 30 науковців з різних регіонів України.

Конференцію відкрив в. о. директора Інституту національної пам'яті Володимир Кривошея, який привітав учасників круглого столу і проінформував їх про діяльність Інституту за поточний рік.

У ході першої сесії, яка була присвячена контрверсійності щодо простору історичної пам'яті в Україні (модератор — професор Алла Киридон) були представлені доповіді, які стосувались меморіалізації історичних подій, в основному ХХ століття. Професор Валентина Хархун (Ніжинський державний університет) в ході свого виступу порівняла досвід і концепції пам'яті про комуністичний режим в музеях країн Центральної Європи з аналогічними музеями України та Росії. З'ясувалось, що в цих країнах є різні бачення комуністичного минулого (від доволі агресивної іронії, як в Чеській Республіці, до ностальгії за минулим, як в Росії). Крім того було відзначено різну міру порівняння нацистського та комуністичного режиму (наприклад в Будапешті в Музеї терору про колаборацію з нацистами згадується побіжно). Що стосується України, то основна концепція музеїв комуністичного минулого (Музей жертвам Голодомору, Музей радянської окупації, Тюрма на Лонцького) полягає в представленні українців, як жертв окупаційної влади, і фактично не розглядається варіант, коли українці ставали катами інших українців.

Кандидат історичних наук Катерина Кобченко (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) розглянула питання про війну пам'ятників в Україні. У ході виступу було розглянуто останні події, пов'язані зі знесенням пам'ятників на території України. Доповідачка висловила цікаву тезу про те, що постановка пам'ятників політичним вождям в Україні (Володимиру Леніну, Йосифу Сталіну, Степану Бандері, Роману Шухевичу) є по суті окресленням території «своєї» ідеології, а вандалізм спрямований проти них сприймається як удар проти цієї ідеології та тих, хто її

сповідує. Проте об'єктами такого вандалізму як правило не стають військові меморіали червоноармійцям, через поширене в усіх регіонах України шанобливе ставлення до пам'яті загиблих у Другій світовій війні. В ході обговорення цієї доповіді прозвучало цікаве запитання від Володимира Кривошеї: як сприймати знесення пам'ятника Леніну в Охтирці членами «ВО Свобода» на чолі з народним депутатом України Ігорем Мірошниченком (державним службовцем 1-го рангу): як акт демонтажу «знизу» чи «зверху»? Це питання викликало жваву дискусію.

У ході першої сесії була також представлена книга «Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід», за редакцією професора Юрія Шаповала.

У ході наступної сесії (модератор — професор Володимир Кривошея), присвяченій конфлікту та примиренню пам'ятей, професор Георгій Касьянов (Інститут історії України) розширив попередню доповідь про війну пам'ятників. Г. Касьянов наголосив на спадкоємності радянської концепції постановки пам'ятників вождям, яка продовжує проявлятися в зведенні пам'ятників керівникам українського націоналістичного руху. Це було проілюстровано візуальними порівняннями пам'ятників Володимиру Леніну та Степану Бандері. Навіть нові пам'ятники Тарасу Шевченку більше нагадують копії радянського пам'ятника Шевченку в Києві. Сама ж війна пам'ятників в Україні, згідно з доповіддю, є пережитком релігійних війн Середньовіччя та раннього Нового часу, коли ворогуючі сторони прагнули знищити релігійні символи своїх противників, відзначаючи таким чином перемогу своєї релігії. Також професор Касьянов відмітив і досить загрозливу ситуацію з непоодинокими актами вандалізму, спрямованого проти пам'ятників жертвам Голокосту.

Катажина Єдрашик (Університет ім. Адама Міцкевича в м. Познань) зробила цікавий огляд інформаційної кампанії в Польщі, присвяченій 70-ій річниці Волинської трагедії. З'ясувалось, що ця кампанія була ініційована лише певними політичними партіями і підконтрольними їм ЗМІ. Що стосується незалежних ЗМІ, то вони приділяли цій річниці менше уваги. В той же час більшості звичайним

громадянам Польщі на цю кампанію було байдуже і в ході соціопитувань більше половина з них або нічого не знала про Волинську трагедію, або ж плутала її з іншими трагедіями Другої світової війни. Це означає, що «кресові організації» насправді мають мінімальний вплив і, за словами пані Єдращик, основу їх складають люди похилого віку, а молодь практично не є їх учасниками. Що стосується української діаспори в Польщі, то її лідери проявили компромісну позицію в ході цієї інформаційної кампанії.

Якщо перейти до загального аналізу круглого столу, то треба відзначити надзвичайно високий рівень доповідей. Відбувалось цікаве обговорення кожної доповіді, оскільки питання, які були підняті доповідачами, є актуальними на сьогоднішній день. Проте основний акцент робився саме на пам'ятниках, а не на історичній пам'яті та примиренню,

про що і відзначили організатори круглого столу.

На превеликий жаль, не вистачило часу для того, щоб усі доповідачі змогли висловитись, через те що в залі, де проводився круглий стіл, мав бути захід іншої організації. Ідеально було б зробити цей круглий стіл в майбутньому на 2–3 дні, оскільки заявлені доповіді, які не прозвучали, на мою думку, також були б цікаві.

У цілому варто відзначити дружню атмосферу даного заходу. Залишається побажати Українському інституту національної пам'яті сил і наснаги для організації подібних конференцій.

*Михайло Мартиненко, волонтер
Українського центру вивчення історії Голокосту,
студент історичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

РЕЦЕНЗІЇ

«ЦІЮ КНИГОЮ Я ПРЕДСТАВЛЯЮ ВАМ СВОГО БАТЬКА...»

Світло в темряві: Розповідь Сімона Стерлінга, який пережив Голокост, розказана ним Філіс Стерлінг Якобс / Пер. з англ. — К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. — 120 с.

У цієї книжки, яка продовжує серію «Бібліотека спогадів про Голокост», започатковану Українським центром вивчення історії Голокосту, два автори — батько і дочка. Батько — оповідач, дочка — слухач, мовчазний, вдячний, співчутливий... Без цього рідного і чуйного співрозмовника, присутність якого в теперішньому часі розповіді створює духовний простір діалогу, — не було би цієї книжки.

Моїсею знадобилося сорок років, щоби вивести народ Ізраїлю з Синайської пустелі до Землі Обітованої. Скільки ж років мало минути, щоби пролунала розповідь Сімона Стерлінга, щоби болісні спогади про життя у пеклі, нарешті, втілилися у слові? Настав час збирати каміння...

«Я завжди відчувала, що марево Голокосту було присутнє в нашому домі», — пише в передмові до книжки Філіс Стерлінг. Історію про життя своєї сім'ї під час нацистської окупації Польщі вона вперше почула лише в 1980 році, коли їй виповнилося тридцять чотири і минуло два роки після смерті її матері Софі Стерлінг. «Вона [мати] ніколи не розповідала мені безпосередньо про своє минуле і втрати, а я знала, що про це їй краще не запитувати. Навіть коли вона посміхалась, мені здавалося, що вона плаче». Лише одного разу, ще в дитинстві, Філіс почула пронизливий крик матері: «Вони вбили його в мене на очах!» Чотирирічна дівчинка так злякалася, що навіть не замислилася, про кого йдеться. Пережитий у ранньому дитинстві дуже сильний стрес було витіснено в підсвідомість на цілих тридцять років. І ось одного разу дочка запитала в батька, чи був у неї брат... З цього запитання розпочалася розповідь Сімона Стерлінга.

Людина не може цілими десятиліттями носити в собі невимовлені спогади про перебуті екзистенційні

жахіття. Тож і Сімон, емігрувавши до США разом із дружиною та дочкою, яка народилася 1946 року в таборі для переміщених осіб у Фьоренвальді (Баварія), іноді намагався розповісти своїм новим американським друзям, як він вижив, живучи у смерті... Однак кожного разу відбувалося те, що ізраїльський поет Дан Пагіс, який у дитинстві дивом вижив у трьох таборах смерті, назвав «опечатаним вагоном». Цей вагон, один із сотень тих товарних вагонів, у яких євреїв доставляли до місць знищення залізницями Європи, сьогодні можна побачити в Меморіалі «Яд Вашем», у музеї в Дрансі, під Парижем, де розміщувався транзитний табір — проміж-

ний пункт на шляху до Аушвіца, Белжеця, Майданека, Треблінки... Або в якомусь іншому музеї світу... До цього вагона можна увійти, оглянути експонати, поставити кілька запитань і вийти назовні... Однак чи можна з нього винести те, що стосується внутрішньої, потаємної сторони Катастрофи, яку неможливо перекласти жодною людською мовою?.. Так само і розповідь про неї, навіть спроба адекватно відбити в слові потойбічний екзистенційний жах, сподіваючись, що відгукнеться слухач, котрий так само адекватно все розуміє, — заздалегідь приречена на поразку. «Опечатаний вагон» — символ епістемологічної герметичності Голокосту, його ірраціональності й метафізичної абсурдності.

Нездійснена або неповна комунікація між тим, хто пережив Катастрофу, і тим, хто її не пережив, — поширена тема в художній літературі про Шоа і в самому житті. Сімон Стерлінг закінчує свою розповідь, власне, експлікуючи той самий «ефект» «опечатаного вагона»: «У Сполучених Штатах я мав справи з багатьма людьми. Ні з ким у мене не було проблем. Я завжди працював з усіх сил. Я намагався бути схожим на інших, тому що по-іншому і не могло бути...

Тільки коли я приходив додому і лишався сам, то ставав самим собою. Це була геть інша людина. Я ніколи добре не спав. У моїй пам'яті завжди виринали картинки про війну. День і ніч, день і ніч, день і ніч.

[...] Цьому ніколи не буде кінця. Ніколи не буде кінця. Коли я спілкуюся з людьми, котрі пережили те саме, що і я, — вони розповідають, що з ними відбуваються ті ж самі речі, що мають такі ж погані сни.

А тоді настає ранок. Я бачу знайомих людей. Не те щоб я не хотів розповідати їм, просто вони не зможуть цього зрозуміти. Вони будуть сприймати мене як безголового, чи ще там якось. Тому нічого не розказую. Бо що вони знають? Вони ж нічого не знають.

Взагалі-то, вони знають багато чого. Тільки не знають про те, що відбувалося. В цьому будинку я належу до чоловічого клубу. Тут всі дуже чудові люди. Ми розмовляємо про різні речі. Але я не розповідаю їм про це, тому що вони не хочуть знати. Якби я почав їм розповідати, вони не зрозуміли би, про що я говорю. Розумієш?

Отже, буде краще, коли я мовчатиму».

Гіркі слова епілога, які змальовують типову ситуацію глибокої психологічної самотності, що в ній після війни на довгі роки опинилися тисячі тих, хто пережив Катастрофу, чиї розповіді сприймали як неймовірно й настрашливо — настільки, що їх просто не бажали слухати, — пом'якшує діалогічний «жест» оповідача, адресований дочці: «Розумієш?» Цей «жест», що потребує розуміння, звернутий і до читача як до потенційного, уявного співрозмовника. Адже те, що розповів дочці Сімон Стерлінг, виходить за межі приватної родинної історії. Як сказав Альбер Камю в романі «Чума» устами журналіста Рамбера, «ця історія стосується однаково нас усіх». Для Філіс Стерлінг вона стала болісним, але необхідним відкриттям справжніх масштабів трагедії її сім'ї і всього єврейського народу, який нацистська державна машина прирікла на тотальне знищення. Для широкого кола читачів книга «Світло в темряві» стає болісним відкриттям, однак водночас звеличує і збагачує духовний

досвід людини як приклад виживання і відродження життя, яке опинилося в самому пеклі світової історії, — стоїчний приклад протистояння смерті та знайдення світла в темряві. Це головна лінія книжки, яку підкреслює епіграф-притча з Талмуду: «Коли Адам вперше побачив, як заходить сонце і все глибша темрява охоплює весь світ, його розум наповнився жахом. Тоді Господь змилювався над ним і божественним провидінням підказав йому взяти два камені: ім'я одному — Темрява, а іншому — Тінь смерті, і потерти один до одного, і так отримати вогонь. Після цього Адам вигукнув із вдячною радістю: „Благословенний буде Творець Світла!“»

Творець Світла дійсно благословен у книзі-сповіді Сімона Стерлінга. Не раз Бог рятує життя головного героя, що висить на волосинці від смерті. Однак і сам герой — творець своєї долі і свого порятунку, що в його розповіді постає як заслужене диво.

Сімону і його деморалізованій, зневіреній дружині, на очах у котрої вбили її шестирічного сина, допомагають вижити багато людей. Насамперед, це самовідданий друг, ще з молодих років, польський селянин Антон Лукашевич і його дружина Франка, ушановані після війни званням «Праведник народів світу». І безіменний в'язень Золочівського трудового табору, «один єврей з Бродів», який обліковував робітників залізниці і, ризикуючи життям, «не помітив» самочинного переходу до цієї групи Сімона, котрий готувався втекти. І двоюрідний брат Мардер, готовий поділитися з родичем золотими десятками. І поляк-водій, який довів утікача Сімона до Бродів, де залишилася в гетто Софі. І католицький священник Станіслав Мазак, котрому Лукашевич на сповіді розповів, що переховує євреїв. «Я бачив, як священник прийшов до будинку Антона, і Лукашевич напевно сказав йому, що я тут. Він не зайшов всередину стайні, щоб побачитись зі мною, тому що боявся, щоб хтось нас не помітив. Мазак ходив напроти стайні і співав. Він співав! Я не пам'ятаю, що саме; він співав повільно польською. Він ходив напроти стайні десять чи п'ятнадцять хвилин. Я стежив за ним. Він знав, що ми були там, і співав, щоб дати нам більше надії, чи щось схоже на це. Так, він був дуже гарним джентльменом».

Однак і Сімон у нелюдських умовах залишався «дуже гарним джентльменом». Щоби вижити в гетто, в'язні робили схованки, до того ж не одну, а кілька і в різних місцях (одна з таких схованок урятувала життя Софі Стерлінг, коли її чоловіка відправили до Золочівського трудового табору). Це вимагало великих фізичних зусиль. «Я був молодим, мені було майже сорок, і кожен хотів бути моїм напарником. Я приймав кожного, хто хотів допомагати». У цих словах відбито благородну моральну позицію, котрої герой дотримувався упродовж усього часу перебування в пеклі. Ось він рие землянку для знесиленої Піни Поташ і двох її маленьких синів, ось уночі в заметіль вирушає з лісу до села, аби принести Софі, що вмирає з голоду, шматочок хліба, а потім ділить цей хліб між дружиною і дітьми Піни. Ось дає слухні рятівні поради родичам, що до них прибилися, як вижити взимку в лісі. Поступово довкола Сімона збирається велике коло людей, і він, перебуваючи на межі фізичних і моральних сил, змушений нести непосильний тягар відповідальності за їхні життя. «Я приймав кожного...» — можливо, саме

в цьому полягає розгадка дива, яке так часто дарує героєві доля: з'єднання з дружиною після довгих тижнів болісних пошуків; зустріч у лісі з братом і шурином; порятунок від смерті під час лісових облав, що їх німці влаштовували за доносами польських селян; сорокаденне перебування на межі життя і смерті, коли Сімон захворів на тяжку форму тифу, тривале лікування в житомирському шпиталі і зрештою щасливе одужання; повернення до рідних Щуровичів і нова зустріч з дружиною; непросте виживання за нової влади; складний і ризикований перехід радянського кордону на шляху до американської окупційної зони; еміграція до США, де герой починає нове, цілком успішне життя. І, нарешті, найбільше диво, диводивина — народження дочки, котрій судилося донести до нас голос її багатостраждального, благородного і мужнього батька. «Історія мого батька — це збірка спогадів про людяність у світі, який втратив глузд. Це історія кохання, обов'язку, відваги, віри, надії і турбот, переповнена болісними втратами і душевними травмами. Це також історія емігранта, який сам творить місце для себе в оптимістичній та багатообіцяючій Америці й одночасно

бачить нічні страхіння про прекрасний світ, котрий було знищено».

Наприкінці додамо, що українською мовою книжку «Світ у темряві» переклали юні земляки Сімона і Софі Стерлінгів — учні Бродівської гімназії під керівництвом учителів історії А. Корчака (промовисте прізвище!) і Г. Лисик. «Історії також подорожують. А деякі з них зрештою знаходять дорогу до місця, де розпочалися. Це одна з таких історій». Цими словами Філіс Стерлінг, які містять думку про безперервну естафету пам'яті, ми б хотіли завершити огляд книжки, у якій — як сказано вже на початку — два автори.

Ще раз прислухаємося до їхніх голосів.

Батько: «Я не хочу розповідати тобі про це. Я не хочу робити тобі боляче».

Дочка: «Він говорив майже без вагання, так, наче подумки роками готував свою розповідь. А я була готова слухати».

*Наум Резніченко,
учитель російської та всесвітньої літератури,
Олександрійська гімназія, Київ*

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ЗАХОДИ

СЕМІНАР «КОВЧЕГ-2013»

30 червня — 7 липня 2013 року в Центрі миру та поєднання при католицькому монастирі с. Більшівці Івано-Франківської області проходив семінар «Ковчег». Захід був організований Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума», Українським католицьким університетом, Федерацією польських організацій в Україні, Львівським міським палацом культури імені Гната Хоткевича та Генеральним Консульством Республіки Польща у Львові.

В село Більшівці з'їхались 30 молодих людей з України від української, польської та єврейської національних громад. Семінар стосувався проблем і трагедій, які пережили три народи в Україні в роки Другої світової війни. Програма даного заходу включала в себе тематичні лекції, дискусії, тренінги, а також культурну програму в вигляді екскурсій по містам Івано-Франківської області (Галич, Івано-Франківськ, Коломия та Кути) та «національних днів» під час яких учасники семінару знайомились з культурами інших національностей.

Потрібно зазначити, що в плані міжнаціонального спілкування і знайомства з іншими культурами семінар виконав своє завдання повністю. Під час цього семінару особисто я потоваришував з більшістю учасників заходу. Надзвичайно гарне враження справили «національні дні», в ході яких по чергово представники всіх трьох національностей влаштовували цілі свята за культурними традиціями відповідного народу, що ще більше сприяло спілкуванню між молодими людьми.

Дуже цікавими були лекції, присвячені долям українців, євреїв та поляків в роки Другої світової війни. З інформативними доповідями виступали професори Ярослав Грицак, Максим Гон, Мирослав Маринович та інші науковці. Особливо цікавими для мене були лекції, присвячені Волинській трагедії, про яку саме в цей час гаряче дискутували політики з української та польської сторони. На фоні цих дискусій лекції, представлені польською стороною дійсно були в дусі примирення між народами, що є рідкістю з обох боків. Особливо приємне враження на мене справило спілкування з д-ром Ароном Вайсом, істориком з Ізраїлю, який особисто пережив трагедію Голокосту в Бориславі і розповів нам багато цікавого як про свою бурхливу долю, так і взагалі про єврейську історію.

Таким чином семінар справив на мене добре враження. Якщо перейти до побажань до організаторів, то я сподіваюсь на те, що в подальшому до семінару будуть долучені представники російської та, можливо, німецької національної меншини, адже без них, на мою думку, всебічне обговорення проблем Другої світової війни неможливе. Також було б непогано, якби семінар відбувався дещо довше, оскільки було велике перевантаження кожного дня лекціями, що було особливо важко для учасників, які не є істориками за фахом. Також є побажання на майбутнє давати більше часу для самостійного огляду міст під час дискусії. Наостанок варто сказати, що цей семінар надзвичайно потрібний, як засіб для міжнаціонального спілкування і примирення між народами, яке обов'язково потрібне нашій країні. Тому залишається побажати організаторам творчих успіхів у подальшій організації таких заходів.

*Михайло Мартиненко,
волонтер Українського центру вивчення історії Голокосту,
студент історичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни: Збірник документів, матеріалів та спогадів / Авт.-упор. Михайло Тяглий. — К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2013. — 208 с.; іл. ISBN 978-966-2214-31-4.

Збірник є першою в історіографії спробою привернути увагу істориків та широкого читацького загалу до проблематики, пов'язаної з нацистською політикою переслідувань та вбивств ромів (циган) на окупованих теренах України в період Другої світової війни шляхом комплексного викладення відомостей про існуюче коло невивчених питань, подання різноманітних видів джерел, що дотепер лишаються невідомими або маловивченими, а також оригінальних усноісторичних свідчень.

Видання складається з трьох розділів:

I розділ. Документація державних організацій та установ, окупаційних адміністративних органів та каральних підрозділів, органів місцевого самоврядування періоду окупації, повоєнних слідчих органів та органів правосуддя.

II розділ. Усноісторичні свідчення ромів, які пережили переслідування, а також неромських свідків.

III розділ. Роботи переможців секції «Примусова праця, переслідування та знищення ромів (циган) на теренах окупованої України під час Другої світової війни» в рамках XIII щорічного конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» (Київ, травень 2013 р.).

У додатках містяться карта місць масових вбивств ромів на теренах України за часів нацистської окупації, а також діаграми масових страт ромського населення у зонах німецької окупації, створені за наявними на сьогодні джерелами.

Книга є одним з результатів дослідного та освітнього проекту, що виконувався Українським центром вивчення історії Голокосту у 2012–2013 рр. у рамках програми Міжнародної громадської організації «Міжнародний фонд „Взаєморозуміння і толерантність“» щодо збереження історичної пам'яті про жертв окупаційного режиму періоду Другої світової війни.

Електронну версію книги можна безкоштовно завантажити з веб-сайту Центра за адресою: http://holocaust.kiev.ua/news/goma_book1.pdf

Для отримання паперової версії прохання звертатися до Українського центру вивчення історії Голокосту.

Принадно Український центр вивчення історії Голокосту має честь повідомити про продовження проекту з вивчення геноциду ромів на теренах України шляхом пошуку та збору архівно-документальних джерел та усноісторичних спогадів ромів, які пережили переслідування та масові вбивства, а також неромських свідків геноциду ромів. У рамках проекту планується подальший збір та запис свідчень очевидців, публікація спогадів, накопичення документальної бази, підготовка учнівських дослідних робіт та презентація їх на щорічних конкурсах УЦВІГ «Історія і уроки Голокосту», проведення тематичної міжнародної науково-методичної конференції. Запрошуємо усіх зацікавлених дослідників, студентів, вчителів та небайдужих людей до співпраці. Продовження проекту відбуватиметься завдяки підтримці Фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (Німеччина).

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Опыт нацистской оккупации в Донбассе: свидетельствуют очевидцы / Авт.-сост. Д.Н. Титаренко, Т. Пентер. — Донецк: Світ книги, 2013. — 465 с.

В издании собраны и систематизированы материалы интервью, проведенных с людьми, пережившими нацистскую оккупацию на территории Донбасса. Акцент сделан на характерных чертах повседневной жизни простого человека в период войны, стратегиях выживания, особенностях взаимоотношений с оккупантами, проблемах восприятия военного опыта. Отдельная — 5-я (из 19-ти) глав сборника под названием «Расскажу как собирали евреев расстреливать...»: геноцид еврейского населения — содержит 18 свидетельств об «окончательном решении еврейского вопроса» на территории Донбасса. Книга является результатом многолетнего совместного проекта украинских и немецких историков Второй мировой войны и оккупационного режима Д. Титаренко (Донецкий юридический институт МВД Украины) и Т. Пентер (университет им. Гельмута Шмидта, Гамбург).

История Холокоста на Северном Кавказе и судьбы еврейской интеллигенции в годы Второй мировой войны. Материалы 7-й Международной конференции «Уроки Холокоста и современная Россия» (Ростов-на-Дону, 12–14 августа 2012 г.) / Сост. И.А. Альтман и Л.А. Терушкин / Под. ред. К.М. Фефермана. — М.: НПЦ «Холокост», 2013. — 228 с.

В книге представлен опыт осмысления Холокоста на Северном Кавказе в Советском Союзе и современной России, а также судьбы еврейской интеллигенции в годы Второй мировой войны. Значительное место уделено воспроизведению точной картины Холокоста на Кавказе и в особенности в Ростове-на-Дону, его мемориализации в послевоенные годы. Впервые в сборнике освещаются такие темы, как коллаборация местного населения в деле уничтожения евреев, отражение Холокоста в советской массовой культуре.

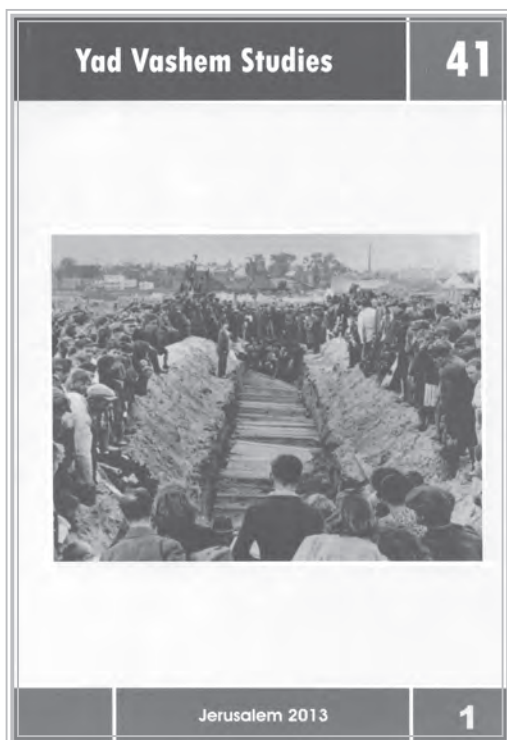
«Сохрани мои письма...»: Сборник писем и дневников евреев периода Великой Отечественной войны. Вып. 3-й / Сост. И.А. Альтман, Л.А. Терушкин, Е.В. Тестова, под. ред. и с предисловием И.А. Альтмана. — М.: Центр «Холокост», 2013. — 288 с.

Третий выпуск переписки и дневников периода Великой Отечественной войны из коллекций и фондов Научно-просветительного центра «Холокост» содержит около 250 письменных документов и редких фотографий. Почти все они поступили на хранение из личных архивов родственников авторов писем, проживающих в России, странах ближнего и дальнего зарубежья, в последние три года. Подавляющее большинство этих документов публикуется впервые. Особую ценность представляет корпус дневников, в том числе партизанского командира Э.И. Гурвича и участника Сталинградской битвы А. Гершгорна.

Немалый интерес вызывают письма о жизни в эвакуации, а также драматические истории детей, выживших в годы Холокоста на оккупированной территории с помощью своих спасителей. Публикуемые документы передают мысли, чувства, надежды людей, сражавшихся с нацизмом.

Yad Vashem Studies. — 2013. — Vol. 41. — No. 1.

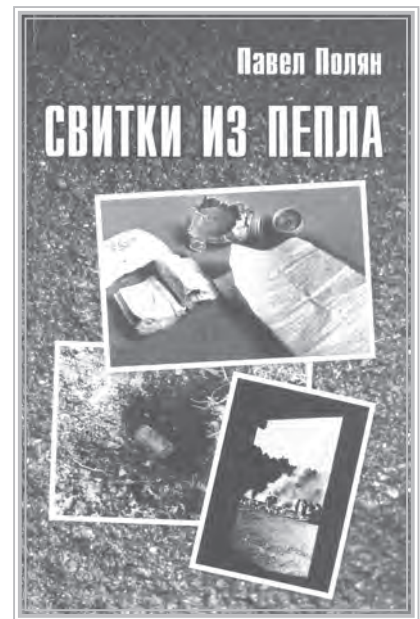
Завдяки угоді, що їй було укладено між бібліотечним відділом Меморіалу «Яд Вашем» та Українським центром вивчення історії Голокосту, бібліотека Центру поповнюється новими академічними виданнями «Яд Вашем». Вийшли друком нові числа наукового часопису «Яд Вашем стадіз» (Наукові записки «Яд Вашему»). Пропонуємо читачеві перелік статей з нового випуску. Варто відзначити, що серед авторів даного числа є науковець з України, статтю якого присвячено найменш дослідженому аспекту історії Голокосту на українських землях — а саме, ролі місцевої допоміжної поліції східної України у «остаточному розв'язанні єврейського питання».

- *Фатран, Гіта*. Лівія Роткірхен — In Memoriam.
- *Токарська-Бакір, Іоанна*. Спільноти насильства. Погром у Кельце як соціальна драма.
- *Радченко, Юрій*. «Ми випустили по них усі кулі»: українська допоміжна поліція і Голокост у генеральному окрузі «Харків» (1941–1943).
- *Клемп, Стефан*. «Я б мріяв проїхатись таким транспортом хоча б разок»: німецькі поліцейські у охороні депортаційних поїздів з Італії до Аушвіца;
- *Брехем, Рендольф*. Союзники Німеччини та Голокост: порівняльний огляд.
- *Цисенвайн, Йозель*. Британська розвідка та інформація про вбивство газом: переоцінка.

Полян, Павел. Свитки из пепла. Еврейская «зондеркомmando» в Аушвице-Биркенау и ее летописцы. — Рукописи членов зондеркомmando, найденные в пепле у печей Освенцима (З. Градовский, Л. Лангфус, З. Левенталь, Х. Герман, М. Наджари и А. Левите). — М. — Ростов н/Д.: Феникс, 2013. — 558 с.: илл. — (Свитки из пепла: Свидетельства о Катастрофе).

Члены «зондеркомmando», которым посвящена эта книга, суть вспомогательные рабочие бригады, составленных почти исключительно из евреев, которых нацисты понуждали ассистировать себе в массовом конвейерном убийстве десятков и сотен тысяч других людей, — как евреев, так и неевреев, — в газовых камерах, в кремации их трупов и в утилизации их пепла, золотых зубов и женских волос. То, что некоторые из них уцелеют и переживут Шоа, нацисты не могли себе и представить. Тем не менее около ста десяти человек из примерно двух тысяч двухсот уцелели, а несколько десятков из них или написали о пережитом сами, или дали подробные интервью. Но и многие погибшие оставили после себя письменные свидетельства, и часть из них была обнаружена после окончания войны в земле и пепле близ крематориев Аушвица. Эти свитки можно рассматривать как центральные документы Холокоста. Совершенно не известные до недавнего времени русскоязычным читателям, они впервые собраны в этой книге.

Композиция книги двухчастна. Первая часть — авторская, она посвящена самому лагерю уничтожения и «зондеркомmando» как беспримерному историческому и психоэтическому феномену. Реконструированы обстоятельства их сопротивления, увенчавшегося восстанием 7 октября 1944 года, а также ход и результаты послевоенных поисков и находок их рукописей, их перевода на европейские языки и публикации. Вторая часть книги представлена самим летописцам и являет собой антологию, составленную из их произведений, точнее, из тех частей, что поддались прочтению и переводу. В нее вошли все девять текстов тех пяти членов «зондеркомmando», рукописи которых были обнаружены. Каждому из авторов посвящен специальный раздел, объединяющий как все их тексты, так и предваряющие их эссе П. Поляна.

IN MEMORIAM

28 липня смерть забрала історика Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, професора кафедри історії України Василя Петровича Щетникова. Забрала передчасно — на 59-му році життя.

Василь Петрович 1982 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету й відтоді працював у ньому: асистентом кафедри історії СРСР, старшим викладачем та доцентом цієї ж кафедри, а у 1990–1992 рр. — заступником декана факультету. Захистив кандидатську дисертацію.

Коли 1992 року в університеті була створена кафедра історії України, Василь Петрович став її доцентом. У 2000–2003 роках В.П. Щетников виконував обов'язки завідувача кафедри історії України, пізніше — працював на посаді професора цієї кафедри. У 2009–2012 рр. В.П. Щетников перебував у докторантурі, працював над дисертацією, вивчаючи соціально-економічне становище Українського півдня років румунської окупації 1941–1944 рр. Закінчивши докторантуру з поданням дисертації, Василь Петрович продовжив роботу над тематикою «Південь України в роки Другої світової війни».

Незважаючи на важку хворобу останнім часом, він написав розділ колективної монографії, брав участь у наукових конференціях та опублікував дванадцять наукових праць. Серед останніх публікацій — «Великий південь України напередодні Другої світової війни (етнонаціональний вимір)», «Молдовська автономія 1924–1940 рр.: історичні умови виникнення та вплив на розвиток етносоціальної структури українського Причорномор'я між двома світовими війнами», «Актуальні проблеми вивчення геноциду в умовах тоталітарних режимів Східної Європи: приклад Трансністрії 1941–1944 рр.», «Матеріальні збитки, заподіяні сільському господарству півдня України у 1941–1944 роках: проблема джерельного забезпечення», «Голокост в Трансністрії» та інші. Тривалий час він читав курс «Історіографія історії України». Василь Петрович викладав курси «Історія України» (період першої половини XIX ст.) та «Етапи державності України», а також розроблені ним нові курси «Південь України в роки Другої світової війни» та «Геноцид в Україні».

У стосунках з друзями, колегами, учнями Василь Петрович виявляв себе доброзичливою, чуйною людиною, з гумором та власним унікальним ставленням до життя.

Вічна Вам пам'ять, Василю Петровичу!

АНОНСИ ТА ОГОЛОШЕННЯ

КОНКУРС

СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ РОБІТ НА ЗДОБУТТЯ ПРЕМІЙ ІМЕНІ КОВАЛЬСЬКИХ
У ГАЛУЗІ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Східний інститут українознавства імені Ковальських (Харків) проводить щорічний конкурс студентських наукових робіт у галузі українознавства. На конкурс приймаються індивідуальні роботи в галузі української історії, філології, етнології, культурології.

Пріоритет надається роботам, присвяченим **східним регіонам України**, україно-російським взаєминам, українській діаспорі в Росії, а також дослідженням з інтелектуальної історії, історичної пам'яті, політики ідентичності, політичних і адміністративних еліт, урбаністики, регіоналістики, культурної антропології, освіти, компаративістики.

На конкурс не приймаються роботи, нагороджені іншими преміями чи відзнаками або представлені для участі в інших конкурсах.

Конкурсні роботи подаються в друкованому вигляді у двох примірниках українською мовою (поля 2x2x2x2 см, 12 кегль, подвійний інтервал), загальним обсягом до 80 тис. знаків з пробілами (до 50 сторінок). Резюме до 1 сторінки.

Роботи подаються під девізом. Імена автора (авторів), наукового керівника, відомості про адресу та установу, де виконувалася робота, на титульному аркуші не вказуються.

У запечатаному конверті подаються такі відомості: прізвище автора (авторів), адреса (домашня і службова), біографічні дані автора, наукового керівника роботи; до них додаються рекомендація вченого, що є фахівцем з відповідної проблематики. Усі документи мають бути підписані й засвідчені за місцем навчання.

Термін представлення робіт на конкурс — до **1 березня 2014 року** (за поштовим штепелем).

Переможцям будуть вручені почесні відзнаки та грошова винагорода.

Рукописи не повертаються.

Адреса конкурсної комісії: 61077 м. Харків, майд. Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кафедра українознавства (з позначкою: «Конкурс»), Н. С. Сergyна.

E-mail: koweui@gmail.com

ОГОЛОШЕННЯ ПРО ПРИЙОМ ЗАЯВОК НА КОНФЕРЕНЦІЮ:

«УРОКИ ТА НАСЛІДКИ ГОЛОКОСТУ». XIII МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ,

30 жовтня — 2 листопада 2014 р., Атлантичний університет Флориди

Оголошується прийом заявок на участь у XIII міжнародній конференції, що її кожні два роки проводить Фондація з викладання Голокосту при Атлантичному університеті Флориди (США). Конференція складається з двох пленарних засідань, трьох круглих столів, кількох сесій та обговорень, що присвячуються актуальним аспектам та нещодавнім новим здобуткам в галузі вивчення історії Голокосту та передбачають аналіз напрямів для подальшого руху у дослідженні цієї теми.

Запрошуємо зацікавлених істориків та представників інших дисциплін надсилати заявки у вигляді тез для участі в конференції. Остання дата подачі заявок — 16 грудня 2013 р. Кожна сесія складатиметься з трьох доповідей та виступу коментатора, хоча можливі інші формати. Заявки мають містити назву доповіді та її стислий опис (до 300 слів), а також наукову біографію автора (1–2 стор.), включаючи місце роботи та контактні дані. Інтерактивні сесії будуть зосереджені на окремих темах, підходах або джерелах. Заявки на проведення колективних сесій мають містити короткий опис та мету сесії, разом з прізвищами учасників, їх місцем роботи та контактними даними головуючого сесії. Розглядатимуться також заявки на індивідуальні виступи.

Організатори також мають намір спробувати новий формат шляхом проведення трьох сесій із заздалегідь розісланими доповідями. Подобиці про це ми повідомимо навесні 2014 р.

Прохання надсилати заявки на дві адреси одночасно: професору Олександрі Гарбаріні (Professor Alexandra Garbarini, Williams College, Alexandra.Garbarini@williams.edu), та професору Полу Б. Джекоту (Professor Paul B. Jaskot, DePaul University, pjaskot@depaul.edu). Про результати буде повідомлено до 31 січня 2014 р.

Учасники конференції мають сплатити невеликий реєстраційний внесок. Фондація з вивчення Голокосту забезпечує фінансову допомогу учасникам на відшкодування витрат, пов'язаних з проїздом на конференцію. Пов'язані з цим заявки прохання надсилати на адресу Фондації президенту Теодору Цеву Вайсу (President Theodore Zev Weiss, HEF3@aol.com).

Ми сподіваємося зібрати фахівців з багатьох галузей та дисциплін, та звертаємося до потенційних учасників з закликом розпочати думати про можливість проведення спільних сесій, надання тез доповідей, або проведення інтерактивних семінарів. Чекаємо на Вас у Флориді!

Центр досліджень Голокосту при Інституті сучасної історії (Мюнхен) оголошує відкриття конкурсу на отримання стипендій

Центр досліджень Голокосту при Інституті сучасної історії пропонує два гранти для наукового стажування терміном до 4-х місяців кожне в Мюнхені протягом 2014 року.

Пропоновані стипендії надаються дослідникам з метою підтримати та активізувати вивчення історії Голокосту вченими з різних країн. Програма розрахована як на вже досвідчених істориків, так і на тих, що починають кар'єру. Ми зацікавлені у зміцненні міжнародних зв'язків, тому запрошуємо подавати заявки з різних країн Європи та інших частин світу. Умовою для отримання стипендії є спрямованість наукового інтересу заявника на історію Голокосту.

Заявники мають обґрунтувати необхідність перебування у Центрі та пояснити, які саме колекції архіву Інституту сучасної історії (а також, можливо, інших архівів Німеччини) дотичні до теми їхнього дослідження. Від стипендіатів очікують, що вони візьмуть активну участь у заходах та наукових дискусіях Центру, а також презентують власне дослідження.

Центр надає у розпорядження стипендіата робоче місце з комп'ютером та телефоном, та можливість використання ксерокса. Розмір стипендії залежить від академічного ступеня заявника (від 2000 євро для аспірантів/докторантів

до 3500 євро для тих, хто здійснює постдокторське дослідження); буде також відшкодована вартість подорожі до Мюнхену та у зворотній бік. Одержання візи, сплата за житло та медичне страхування є відповідальністю одержувача стипендії.

Заявки — німецькою або англійською мовами — просимо надіслати до 15 грудня 2013 р. Вони мають містити:

- Пояснювальний лист з обґрунтуванням необхідності отримання стипендії;
- Дослідний проект (максимум 5 сторінок);
- Резюме з переліком публікацій заявника;
- Дві рекомендації.

За додатковими роз'ясненнями звертайтеся до:

Dr. Andrea Löw

Center for Holocaust Studies at the Institute of Contemporary History

Leonrodstr. 46 b

80636 Munich

GERMANY

loew@ifz-muenchen.de

+49-552790710

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Положення про XIV щорічний Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І.Б. Медвинського.
- «Захистимо пам'ять»: проект триває. Семінари для вчителів та учнів (Київ, жовтень — грудень 2013 р.).
- Міжнародна наукова конференція «Нові підходи, нові дослідження з історії Голокосту» (Торонто, жовтень 2013 р.).
- Міжнародний науковий колоквиум «„Білі плями“: переслідування ромів в країнах Центральної та Східної Європи в період Другої світової війни» (Берлін, жовтень 2013 р.).
- Восьмий щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Європі для викладачів українських шкіл у Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим, листопад, 2013 р.).
- Міжнародна наукова конференція «Антисемітизм в сучасній Європі: феномен і конфлікти» (Берлін, листопад 2013 р.).
- Початок наукового та освітнього проекту Центру «Доля ромів на теренах окупованої України під час Другої світової війни: дослідження, викладання та увічнення пам'яті загиблих» за підтримки фундації «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» (Німеччина).
- Науково-методичний семінар «Історія Голокосту на теренах Західної України та Східної Польщі» (Львів-Люблін, грудень 2013 р.).

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Верстка: *Руслан Руденко*

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса:

м. Київ, вул. Воровського, 22,

Тел.: +38 (044) 234-33-04

Наклад: 500 примірників

<http://www.holocaust.kiev.ua>, e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua